

Fenička trgovina i utjecaj na Mediteranu

Debić, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:157701>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski dvopredmetni studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Filip Debić

Fenička trgovina i utjecaj na Mediteranu

Diplomski rad

Mentor: doc.dr.sc Zlatko Đukić

Osijek, 2022.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Diplomski dvopredmetni studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Filip Debić

Fenička trgovina i utjecaj na Mediteranu

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, stara povijest

Mentor: doc.dr.sc Zlatko Đukić

Osijek, 2022.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 7. rujna 2022.

 , 0122221963

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

U ovom se radu donosi se analiza feničkog utjecaja na Mediteranu kroz njihove trgovačke i kolonizatorske podvige. Prvo se istražuje fenička povijest u domovini, pri tome se prvo donosi nešto o Feničanima kao narodu; koje im je porijeklo, gdje su živjeli, od čega su živjeli i kako. Zatim se kronološki prikazuje fenička povijest u domovini koja prikazuje borbu feničkih gradova-država za prevlast početkom željeznog doba, zatim se prikazuje dolazak Asiraca i život Feničana pod njima. Nakon toga život pod Babiloncima, zatim život pod Perzijancima te na kraju i krah feničke države koji se dogodio s dolaskom Aleksandra Velikog. Nakon tog kronološkog prikaza, pristupa se analizi feničke trgovine i kolonizacije kroz njezine faze i uzroke, te se zatim prikazuju područja koja su feničani zahvatili trgovanjem i kolonizacijom, te se pritom iskazuju i utjecaji koje su Feničani imali na navedena područja. Pažnja se obraća na bilokakve utjecaje koji su ostvareni feničkim dolaskom na to područje, bili oni ekonomskog, društvenog, kulturnog ili nekog drugog tipa.

Ključne riječi: Feničani, trgovina, kolonizacija, kulturni utjecaj

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Tko su Feničani? Ime i porijeklo	5
3. Fenički teritorij, geografija, ekonomske odrednice.	7
4. Povijest Fenicije u matičnoj zemlji	11
4.1. Željezno doba I – nadmetanja u domovini	11
4.2. Željezno doba II – Fenicija pod Asirijom	14
4.3. Babilonski period (610./586.-539. g.)	17
4.4. Fenicija pod Perzijom i dolazak Aleksandra Velikog (539.-332. g.)	18
5. Fenička trgovina i kolonizacija	20
5.1 Faze i obilježja feničke kolonizacije	20
5.2. Uzroci feničke trgovine i kolonizacije	21
5.3. Područja feničke trgovine i kolonizacije	23
5.3.1. Anatolija	23
5.3.2. Cipar	24
5.3.3. Grčka i Egejski otoci	25
5.3.4. Sicilija	26
5.3.5. Malta	28
5.3.6. Sardinija	28
5.3.7. Sjeverna Afrika	30
5.3.8. Pirenejski poluotok	33
6. Zaključak	36
7. Literatura i izvori	37

1. Uvod

Feničani su bili jedni od prvih kolonizatora uopće i prvi narod koji je svojom kolonizacijom zahvatio cijeli Mediteran. Usprkos tome, grčka kolonizacija mnogo je poznatija i popularnija te se često spominju utjecaji koje je ista ostavila na Mediteran, pritom ostavljajući Feničane u njihovoj sjeni. Stoga je cilj ovoga rada istražiti koliki je utjecaj zapravo ostavila fenička kolonizacija na Mediteran i društva mediteranskoga kruga u vidu bilo kakvih kulturnih utjecaja. U ovom radu također će se odgovarati na sljedeća pitanja: Kako je tekla fenička povijest u njihovoj domovini te koja je područja zahvatila fenička kolonizacija.

U radu se nakon uvoda predstavljaju Feničani u vidu porijekla njihovog imena i porijekla samog narod. Zatim se objašnjava koji je to matični fenički teritorij, koje su njegove geografske, gospodarske i ekonomske odrednice. Nakon toga se prelazi na samu povijest Fenicije u matičnoj zemlji, objašnjava se kako su se prvotno gradovi-države u Feniciji borili za premoć, a u kasnijim periodima kako su isti bili pod jarmom Asirije, pa Babilonije i Perzije te kako je zemlja doživjela kraj dolaskom Aleksandra Velikog. Potom se obrađuje fenička trgovina i kolonizacije, gdje se prvo spominju faze i obilježja feničke kolonizacije, zatim uzroci iste, te se nakon toga prelazi na područja koja su Feničani kolonizirali, pri čemu se ističu i utjecaji koje su ostavili na tim područjima.

Treba se dotaknuti i same Kartage, najpoznatije feničke kolonije. Odmah treba istaknuti kako se u radu neće pretjerano analizirati samostalna povijest Kartage, osim njezinog osnutka i feničkih utjecaja na sjeveru Afrike jer, iako su je Feničani osnovali, punski (kartaški) kulturni identitet razvio se u zaseban, drugačiji od izvornog feničkog. Treba također istaknuti i kako se rad oslanja na moderniju literaturu te nove uvide u feničku povijest, koji se temelje na recentnijim arheološkim istraživanjima, za razliku od starije literature koja je svoje zaključke temeljila većinom na zapisima antičkih povjesničara, koji su dokazani netočnima.

U knjizi Josette Elayi *The History of Phoenicia* pronađene su sve informacije potrebne za analizu feničke povijesti u njihovoj domovini na Bliskom istoku. Mark Woolmer u svojoj knjizi *A Short History of the Phoenicians* također govori o životu Feničana u njihovoj domovini, svim aspektima društva i kulture, ali i o njihovoj prekomorskoj ekspanziji. O prekomorskoj ekspanziji

i feničkim utjecajima na novim prostorima također je pisao i Vadim S. Jigoulov u svojoj knjizi *The Phoenicians: Lost Civilizations*, koja donosi različito gledište na feničku prekomorsku ekspanziju, a time i nove uvide.

2. Tko su Feničani? Ime i porijeklo

Prvotno treba reći kako se o Feničanima zapravo ne zna mnogo. Aubet kazuje kako postoji malen broj zapisa o Feničanima u njihovoj izvornoj domovini, a da je to drugačije za Feničane na zapadu, tzv. Pune. Istraživanja o Feničanima na području Bliskog istoka temelje se na asirskim zapisima koji su većinom propagandni, biblijskim zapisima koji su pretjerano nasilni i klasičnim (antičkim) zapisima koji su pisani stoljećima kasnije. Svi ti razlozi idu u prilog tome da je istraživanje o Feničanima opskurno i često veoma teško te da treba znati presuditi o tome koje su informacije istinite, a koje nisu.¹

Feničani su antički trgovački narod koji je obitavao na području današnjeg Libanona i Sirije. Nisu imali formiranu državu, povezivao ih je samo kulturni identitet, a djelovali su samostalno u okviru svojih gradova-država. Smatra se da su Feničani vjerojatno došli u Feniciju oko 3000. godine prije Krista, a u njihovoj se predaji drži da im je pradomovina područje Perzijskoga zaljeva. Smatra se da je Fenicija osnovana oko 1500. godine prije Krista te da je postojala do 539. prije Krista kada ju je pokorio Perzijski vladar Kir Veliki. Neki znanstvenici navode da je Fenicija trajala do 332. godine prije Krista kada je Feničane pokorio Aleksandar Veliki. Heršak navodi kako povijest Feničana započinje seobom Naroda s mora i hebrejskih i aramejskih plemena. Sirijsko-palestinsko područje pogođeno je tom seobom, no jedino sjeverno primorje Sirije, točnije buduća Fenicija, nekim dijelom pošteđena je tih provala. Gradovi koji su preživjeli te provale bili su Tir, Sidon, Biblos, na sjeveru Arvad, Simira i Tripolis, Berit i Serepta na srednjem dijelu, te Ako i Akzib na jugu. Feničani su se u novoj domovini, na području Libanona, najprije bavili poljodjelstvom, ali su se okrenuli ribarstvu i brodarstvu zbog geografskih prilika o čemu će biti riječi kasnije u radu.^{2 3 4 5 6}

Ime Feničani bilo je predmetom mnogih rasprava, no iako još nije zaključeno što je točno uzrok takvom nazivu, usuglašeno je kako Feničani sebe nikada nisu nazivali tim imenom, nego je

¹ Maria Eugenia Aubet, *The Phoenicians and the West, Politics, Colonies and Trade* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 22-23.

² Josephine Quinn, *In Search of the Phoenicians* (Princeton: Princeton University Press, 2018), 65-66.

³ Vladislav Brajković, ur., *Pomorska enciklopedija*, sv. 2: (Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1975), 427.

⁴ Bridey Heing, *Phoenician Trade Routes* (New York: Cavendish Square, 2018), 4.

⁵ Héléne Sader, *The History and Archaeology of Phoenicia* (Atlanta: SBL Press, 2019), 2.

⁶ Emil Heršak, *Drevne seobe: prapovijest i stari vijek* (Zagreb: Školska knjiga, Zagreb 2005), 334.

to termin koji su im nadjenuli Grci – točnije Homer u svojoj Ilijadi. *Phoenix, Phoinos*, značenja crveno, ta riječ može označavati mnogo termina, neki od kojih bi bili - ptica feniks, crvena ili ljubičasta boja, instrument lira ili drvo palme. U Bibliji se nazivaju Sidonjanima i Tiranima, a Homer ih naziva tim imenima i imenom Feničani. Neki znanstvenici brane tezu kako su Grci Feničanima nadjenuli takvo ime zbog ljubičaste boje kojom su trgovali, dok ostali tvrde kako su tom riječju bili nazivani zbog tamne puti svoje kože. Svakako, kao što je spomenuto, Feničani sebe nisu nazivali tim terminom – oni zbog svoje političke podijeljenosti na gradove-države nisu sebe referirali kao jednu političku zajednicu. Neki znanstvenici navode da su se nazivali Kaanancima, Kananitima, no to je opovrgnuto. Samonadjenutog ekvivalenta terminu Feničani dakle nema, barem iz nama dostupnih izvora. Neki autori tvrde da je naziv Feničanin izveden iz egipatske riječi Fenhkw, koja označuje Azijca i koju su, čini se preuzeli Grci, no recentnija istraživanja to odbacuju. Feničani imaju još jedno kontroverzno ime, a to je naziv Puni. Punima se nazivaju fenički narodi koji su obitavali na zapadnom Mediteranu nakon 6. stoljeća prije Krista. Ime je kontroverzno zbog tog što Feničani sami sebe nisu nazivali Punima, kao u slučaju za termin Feničani te također neki znanstvenici smatraju kako bi ono trebalo biti ukinuto jer ima negativne konotacije, točnije ponajprije se veže za hegemoniju Kartage na Mediteranu. Tijekom dijela antike termini Feničani i Puni bile su iste riječi te su se kasnije razdvojile, a u moderno doba počele su i označavati različite stvari.^{7 8 9}

⁷ Brajković, *Pomorska enciklopedija*, 427.

⁸ Sader, *The History and Archaeology of Phoenicia*, 2-3.

⁹ Josephine Crawley Quinn i Nicholas C. Vella, ur., *The Punic Mediterranean, Identities and Identification from Phoenician Settlement to Roman Rule* (Cambridge, Cambridge University Press, 2014), 11-13.

3. Fenički teritorij, geografija, ekonomske odrednice.

Feničani su bili smješteni na obalnom području istočnog Mediterana, točnije na Bliskom istoku na području današnjeg Libanona. Teritorij Fenicije omeđivao je otočni grad Arwad na sjeveru, a južna granica bila je grad Akra, odnosno rt planine Karmel južno od Akre. Glavni fenički gradovi bili su smješteni na obali, točnije na rtovima ili otocima koji su im pružali prirodne luke, štitali brodovlje te omogućavali lakšu kontrolu nad morem. Gradovi Biblos, Bejrut, Sarepta, Sidon, Akra i Akzib nalazili su se na rtovima, dok su Tir i Arwad bili otočni gradovi. Razlog zbog kojega su važni fenički gradovi bili smješteni na obali je brdovit teritorij Libanona, točnije 3000 kilometara duga planinska gorja koja se protežu istočno od mora u smjeru sjever-jug. To planinsko područje bogato cedrovinom pruža zaštitu od provala s istoka, ali i naravno okreće Feniciju prema moru i oblikuje feničku državu samu po sebi u trgovačku silu koja koristi more u transportne i trgovačke svrhe. Cedrovina se izvozila u Egipat i Mezopotamiju kao građevno drvo, dok su sami Feničani iskorištavali cedrovinu za gradnju brodova.¹⁰

Rtovi Feničanima nisu pružali samo uporište, već i brojne prepreke. Sader navodi kako teritorij Fenicije obiluje brdovitim rtovima koji su zapravo teško premostive prepreke. Feničani su tako morali zaobilaziti te rtove ili usjecanjem stepenica kroz njih ili obilaženjem istih putem kopna ili mora. Češće su ih obilazili morskim putevima, što je i dovelo do razvoja morskog transporta u Feniciji.¹¹

Obalna područja Fenicije ispresjecana su mnogim malim rijekama koje, iako nisu mogle služiti za transport, obilato su navodnjavale ta obalna područja i činile ih iznimno plodnima. Iako je područje bilo plodno i imalo visoke prinose, bilo je premalo u odnosu na gustoću obalnog stanovništva i nije moglo prihranjivati isto u potpunosti.¹²

I Aubet i Sader spominju geografske prepreke na području Fenicije, no Aubet izričito navodi kako su vjerojatno te rijeke i rtovi koji su tvorili odvojena područja značajno pridonijela

¹⁰ Aubet, *The Phoenicians and the West*, 12-16.

¹¹ Sader, *The History and Archaeology of Phoenicia*, 8-9.

¹² *Isto*, 9.

tome da se fenička kraljestva nikad nisu ujedinila u jednu cjelinu, uz naravno njihove političke različitosti i suparništvo.¹³

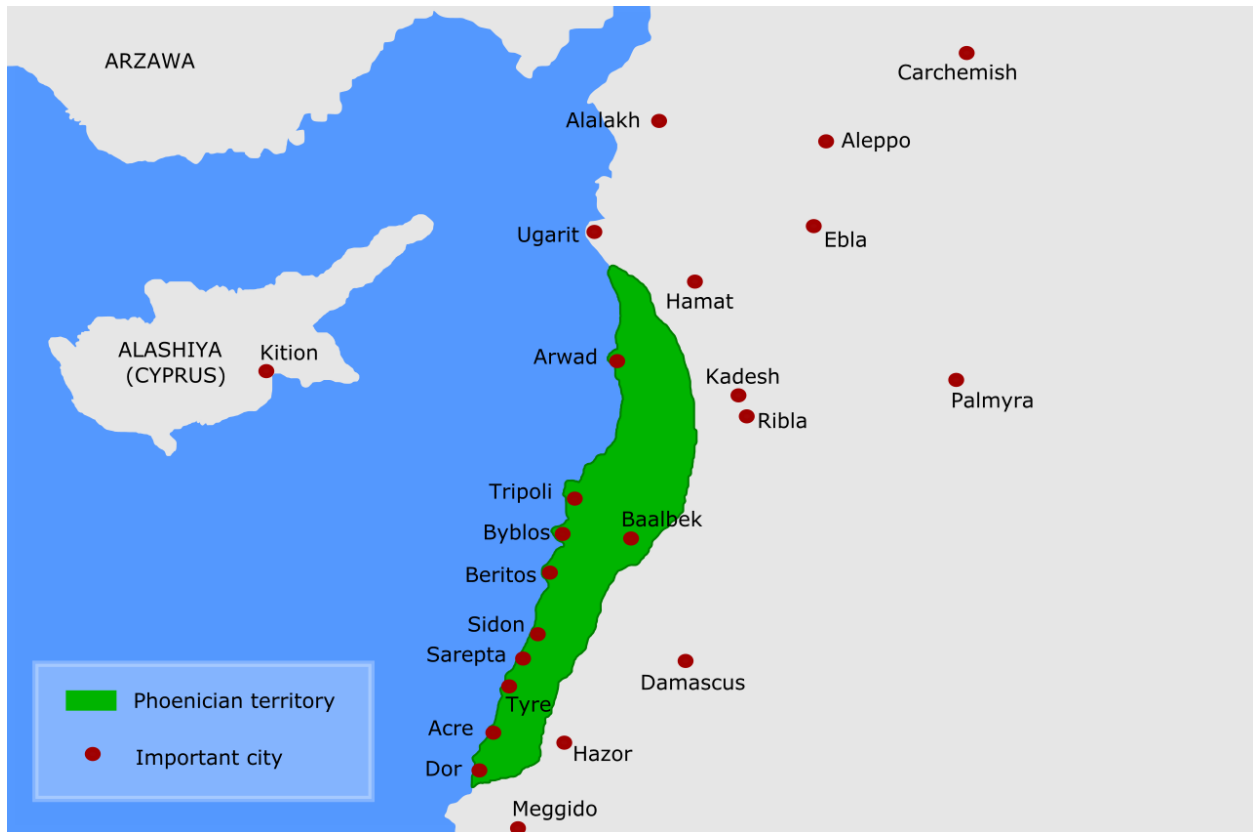
Fenička kraljevstva bila su veoma siromašna prirodnim materijalima. Cedar je bio jedan od materijala kojim je područje obilovalo i to se značajno iskorištavalo. Cedrovina se izvozila u okolne zemlje kao što su Egipat, Asirija, Babilonija i Izrael koju bi oni iskorištavali za gradnju svojih hramova i palača. Osim cedrovine, planinsko gorje obilovalo je borovinom i čempresima, koji su se također izvozili. Obližnje planine Feničanima su također pružale i bogat izvor vapnenca, koji se mogao lako obrađivati i iskorištavao se većinom za gradnju. U planinama se rudarilo željezo i lignit te, kako kazuje Aubet, to je zasigurno doprinjelo razvoju feničkih brodogradilišta. Što se tiče hrane, lovili su divljač u obližnjim planinama i ribarili u moru, iz kojega su vadili i školjke bodljikavog volka (Murex) po kojima su postali poznati po ljubičastoj boji. Osim školjaka, usoljavanje ribe bio je također iznimno unosan posao za feničke lučke gradove. No, kao što je spomenuto, fenički teritorij oskudijevao je prirodnim resursima te su za resurse koji su im nedostajali ponajprije trgovali s vrijednom cedrovinom s ostalim narodima u okruženju.^{14 15}

¹³ Aubet, *The Phoenicians and the West*, 16.

¹⁴ *Isto*, 12-16.

¹⁵ Sader, *The History and Archaeology of Phoenicia*, 13-16.

Slika 1.

¹⁶ Fenički teritorij i istaknuti važni fenički gradovi

¹⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Phoenicia#/media/File:Phoenicia_map-en.svg (Preuzeto 30.3.2022)

Slika 2.

¹⁷ 3D karta Libanona

¹⁷ <http://www.maphill.com/lebanon/3d-maps/physical-map/> (preuzeto 8.4.2022.)

4. Povijest Fenicije u matičnoj zemlji

4.1. Željezno doba I – nadmetanja u domovini

Kao što je već spomenuto, povijest Fenicije naravno datira i ranije od same 1200. godine prije Krista, kada za Feničane i okolne narode započinje željezno doba. Ta se ranija povijest naziva povijest protofenicije i stoga u ovom radu neće biti obrađivana. Također, u mnogobrojnoj se literaturi spominje da fenička povijest počinje 1200. godine prije Krista, a prije te 1200. godine prije Krista Feničani nisu imali nikakve značajne trgovačke ni kolonizatorske podvige, koji su zapravo okosnica ovoga rada, stoga se može reći kako je takav pristup prikladan.

Povijest Fenicije započinje provalama naroda s mora i seobom hebrejskih i aramejskih plemena. Neki su gradovi uništeni, no nakon provale 1200-ih godina prije Krista uspješno se „uzdižu iz pepela“. ¹⁸ Navodi se kako su se uspjeli održati gradovi Tir, Sidon i Biblos, na sjevernom djelu Arvad, Simira i Tripolis, na srednjem dijelu Berit i Serepte, a Ako i Akzib na južnom dijelu feničkoga prostora. ¹⁹

Najstariji zapis o Feničanima nakon 1200. godine prije Krista je zapis asirskoga kralja Tiglatpilesera (1114.-1076. g. prije Krista) koji govori o vojnoj intervenciji protiv Feničana kako bi Asirci osigurali cedrovinu za obnavljanje svojega hrama. Navodi se kako je sraz zaključen mirno, no da su Asirci imali premoć te da su Feničani sporazum prihvatili prisilno. Sljedeći zapis koji govori o Feničkoj povijesti je zapis egipatskoga službenika Venamuna iz 11. stoljeća prije Krista koji svjedoči o egipatsko-feničkim trgovačkim vezama. Iako je sadržaj vjerojatno fiktivan, on govori o tome kako je Venamun došao u Biblos i zatražio određenu količinu cedrovine koju nije mogao dobiti jer nije imao dovoljno novca te mu je također odbijena audijencija s bibloskim kraljem. Egipćani su u prethodnom razdoblju istu tu cedrovinu dobivali kao tribut. Iz navedenoga se može zaključiti kako u tom trenutku Biblos više nije bio podređen Egiptu, točnije da su Feničani bili nadmoćniji od tadašnjeg Egipta te su mogli diktirati pravila trgovanja. Iz Venamunovog zapisa također se vidi i kako su narodi s mora još uvijek bili prisutni na istočnom Sredozemlju. Zapis nadalje govori o tome kako su određena trgovačka središta na Mediteranu u to vrijeme, ona na Cipru, u Feniciji i Palestini, bila trgovački tijesno povezana, što je također potvrđeno i arheološkim

¹⁸ Ivo Goldstein, ur., *Povijest I – Prapovijest i prve civilizacije* (Zagreb, Europapress holding, 2007), 541.

¹⁹ Heršak, *Drevne seobe*, 334.

nalazima. Woolmer navodi kako ti arheološki nalazi svjedoče o trgovačkoj ekspanziji feničkih obalnih gradova u ranom željeznom dobu (Od 1200. g. pr. Kr.) te da se ta trgovačka ekspanzija također može poistovjetiti s prosperitetom, koji je nadalje doveo do arhitektonske rekonstrukcije mnogih gradova na feničkom području utjecaja, gdje se navodi kako su Tir i Sarepta započeli razvoj urbanizacije u tom periodu. Woolmer i Aubet govore o tome kako je Sidon najutjecajniji fenički grad 12. st. pr. Kr., za razliku od 13. i 14. st. pr. Kr. kada su to bili Biblos i Tir. Prema legendi, biblijskim zapisima, a i numizmatičkim ostacima, Sidon je u svojoj tadašnjoj moći ponovno izgradio grad Tir, što uvelike govori o sidonskoj moći u to vrijeme. Dok Elayi pak govori da to jedinstvo, odnosno vlast Sidona nad Tirom, nije potvrđeno u izvorima. Također, o Sidonskoj moći u tom periodu svjedoči i to da je u Bibliji često korišten termin Sidonjani za sve Feničane. Također, i u Homerovim se djelima za sve Feničane ustalio naziv Sidonjani. Tir se zapravo i ne spominje u podacima do perioda kralja Hiram I (969.g. pr. Kr.) niti je zabilježena određena politička aktivnost koju je Tir imao, za razliku od gradova Sidona i Biblosa. Stoga Aubet zaključuje kako Tir nije započeo feničku kolonizaciju krajnjeg zapada Mediterana prije početka 10. stoljeća prije Krista. Također, Tiglatpileser I. (1114-1076 g. prije Krista) dobivao je tribut od gradova Sidona, Gubala (Biblosa) i Arvada. To što Tir nije bio među njima dodatno potvrđuje njegovu neznatnost prije 10. stoljeća prije Krista. Slabost Tira može se povezati s njegovom geopolitičkom situacijom. Woolmer navodi kako je to što se Tir nalazio na južnim granicama Fenicije odredilo njegovu povezanost s Egiptom, koji je u to vrijeme bio pod veoma slabom dinastijom Tanita te da stoga ni on sam nije mogao biti snažan, budući da je većinom trgovao s Egiptom i ovisio o njemu. Kao za slabost Tira, tako je i za sidonsku snagu bila presudna geopolitička situacija. Okrenutost Sidona prema sjeveru, točnije Asiriji i Anatoliji značilo je da egipatska slabost nije utjecala na Sidon, no, pak, asirska slabost jest. Nakon smrti Tiglatpilesera 1076. godine prije Krista, u Asiriji su se zaredali slabi kraljevi, što je značilo i slabu vlast, odnosno manjak vlasti nad Sidonjanima u tom periodu, koji su to iskoristili na način da su se othrali asirskoj vlasti. Elayi također navodi i da je u tom periodu svoga bogatstva Sidon imao pristup većim poljoprivrednim područjima koja su mu donosila bogatstvo, za razliku od otočnoga Tira i Biblosa. Heršak navodi kako je Sidon taj koji je u Starom zavjetu, odnosno u knjizi Postanka, označen kao „prvenac Kanaana“. No Sidon stradava u ratu s Filistejcima, nakon čega dio njegovog stanovništva bježi u Tir. Tir tim egzodusom demografski i politički jača te u sljedećim stoljećima neosporno preuzima vodstvo u feničkoj kolonizaciji. Također, Tir je prosperirao zbog pobjede

kralja Davida nad Filistejcima 975. godine prije Krista, koji su bili utvrđeni u Palestini od oko 1150. godine prije Krista. Slijedom svih tih događaja, od 10. stoljeća prije Krista fenički gradovi mogli su slobodno trgovati i politički djelovati i ostvarivati se u puno većoj moći i silini.^{20 21 22 23 24 25}

Kraj 11. i početak 10. stoljeća prije Krista obilježio je značajnu promjenu u odnosu snaga feničkih gradova, pri kojoj se istaknuo Tir. Aubet vrijeme kralja Hiram I. (969.-936. g. prije Krista) naziva početkom zlatnog doba Feničana te kaže kako od tog trenutka fenička povijest zapravo postaje povijest Tira. Tir, kako se oslobodio od egipatske vlasti, pod vladavinom kralja Hiram počeo je značajno iskorištavati geografsku prednost Levanta te drastično pojačao razmjernost svoje trgovine. To se navodi i u drugoj biblijskoj knjizi Ljetopisa, u kojoj se spominje kako je Hiram iskoristio svoju mornaricu kako bi ostvario trgovinski monopol nad ostalim feničkim gradovima. Hiram je osigurao taj monopol zahvaljujući i bliskim vezama s novom državom Izrael, prvotno s izraelskim kraljem Davidom, a zatim s njegovim nasljednikom kraljem Solomonom. Suradnja Hiram i Davida pomalo je netočno kronološki određena, no spominje se u Bibliji kao značajna suradnja dviju novih sila. Kao što je spomenuto, sljedeća suradnja koja se spominje u Bibliji, točnije u prvoj knjizi o Kraljevima, je ona između kraljeva Hiram i Solomona, gdje se navodi kako su Hiram i Solomon potpisali ugovor pri čemu Hiram opskrbljuje Solomona naprednim građevinskim tehnologijama, građevinskim materijalom i ostalim uslugama, dok Solomun Hiramu zauzvrat daje srebro, žitarice i ostalu hranu. Kao što je ranije spomenuto, kako je Tir bio smješten na otoku, nije imao dostatnog poljoprivrednog zemljišta za oskrbu hranom, tako da je Solomonova usluga bila veoma značajna za Tir. Suradnja Hiram i Solomona također se spominje i u djelima Josipa Flavija, koja su značajna jer, iako pisana u prvom stoljeću nakon Krista, pisana su izravno iz tirskih kronika, za koje Josip Flavije navodi da su brižljivo i detaljno zapisivane svake godine. Također, još jedan pozitivan aspekt suradnje Hiram i Izraela bila je mogućnost trgovanja u smjeru Mezopotamije i Arabije, što je također ojačalo trgovačko-ekonomsku moć Tira. Woolmer i Elayi također navode kako je ta suradnja rezultirala zajedničkim

²⁰ Goldstein, *Povijest 1*, 541.-545.

²¹ Mark Woolmer, *A Short History of the Phoenicians* (London;New York: I.B.Tauris, 2017), 32-35.

²² Aubet, *The Phoenicians and the West*, 25-26.

²³ Josette Elayi, *The History of Phoenicia* (Atlanta: Lockwood Press, 2018), 92-93.

²⁴ Heršak, *Drevne seobe*, 334-335.

²⁵ Elayi, *The History of Phoenicia*, 116-117.

istraživačkim trgovačkim podvizima u smjeru Afrike i Azije. Woolmer ističe kako se iz toga može zaključiti kako su tijekom 10. stoljeća prije Krista Tirani već bili u mogućnosti ostvarivati daleka pomorska putovanja bez ikakvih posrednika zahvaljujući svojim pomorskim znanjima.^{26 27 28}

Na kraju bi se trebao spomenuti i Biblos. On je tijekom 10. stoljeća prije Krista bio poprilično marginaliziran. Njegova slabost određena je shizmom s Egiptom, ali i snagom Tira. Biblos se pokušao ojačati ponovnim uspostavljanjem veza s Egiptom. To je rezultiralo savezom Egipta i Biblosa, kojeg više karakterizira dominacija Egipta nad Biblosom, no bibloskom je kralju to odgovaralo zbog ponovnog uspora Asirije i straha od invazije iste. Krajem 10. stoljeća prije Krista, dogodile su se mnoge političke promjene na Levantu. Kao što je ranije rečeno, uz Asiriju uzdižese i Egipat, dok se Solomonova država dijeli na dva dijela, stoga su fenički gradovi morali donositi mudre odluke kako bi dalje opstajali na svom teritoriju. Tir se na kraju Hiramove vladavine također našao na svojevrsnom prevratu. To je kaotično stanje trajalo čak do 888. godine prije Krista kada su se njegovi nasljednici međusobno ubijali, uzurpirali prijestolje i slično te Elayi navodi da je moguće da se i zbog toga dio Tirana okušao u kolonizaciji novih mjesta na Sredozemlju.^{29 30}

4.2. Željezno doba II – Fenicija pod Asirijom

Hiramovi su nasljednici nastavili sličnu politiku kao i Hiram. Ittobaal I. nastavio je politiku teritorijalnog širenja, prvo na Levantu pa onda na Mediteranu. Ittobaal je također uspio postići dominaciju nad ostalim južnim feničkim gradovima, uključujući Sidon. Ujedno je i prvi tirske monarh koji je koristio titulu „kralj Sidonjana“. Sidon se u tadašnjim asirskim zapisima ne spominje, što isto govori o njegovoj slabosti u to vrijeme. Tir je također ojačao diplomatske odnose s Izraelom izvršivši kraljevsko vjenčanje dviju država; odnose je htio ojačati zbog olakšavanja trgovine prema unutrašnjosti. Postoje naznake da je Ittobaal na taj način pokušao učvrstiti i veze s nekim aramejskim središtima, no one nisu u potpunosti potvrđene.^{31 32}

²⁶ Elayi, *The History of Phoenicia*, 118-121.

²⁷ Aubet, *The Phoenicians and the West*, 25-26.

²⁸ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 35-36.

²⁹ *Isto*, 37.

³⁰ Elayi, *The History of Phoenicia*, 122.

³¹ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 37-38.

³² Goldstein, *Povijest 1*, 542.

Za vrijeme Ittobaala Tir se počeo okušavati u kolonizaciji. Ittobaal je prema izvorima osnovao dvije kolonije, Azuzu u Libiji i Batroun sjeverno od Biblosa. Smatra se da je Ittobaal osnovao i Kition na Cipru zbog ciparskog bakra. Osnivanje te kolonije smatra se promjenom u ekonomsko-političkim stajalištima jer je to prvi put da je jedan fenički grad pokušao kontrolirati prekomorsku koloniju zbog iskorištavanja resursa. U 9. stoljeću Tir je počeo širiti svoju trgovinu, počeo je trgovati s egejskim otocima i grčkim kopnom. Smatra se da su to još bili povremeni i ne u potpunosti organizirani pothvati. No, navodi se kako su pri završetku 9. stoljeća prije Krista fenički brodovi redovito posjećivali Kretu i otoke Dodekaneza, stvarajući stalne trgovačke rute između Grčke i Levanta.³³

Osim uspješne trgovine, u 9. stoljeću prije Krista, fenički gradovi morali su se nositi s novom silom koja se uzdizala, Asirijom. Woolmer navodi da je kralj Ašurbanipal II (883.-859. g. pr. Kr.) prvi asirski kralj koji je posjetio Feniciju u 200 godina. Fenički gradovi su Asiriji morali plaćati danak, no Woolmer navodi kako je to više bio svojevuljan dar. Dok Elayi navodi kako je to očit znak da fenički gradovi više nisu imali svoju samostalnost. Ašurbanipal je feničkim gradovima ostavio njihovu vlast, nije ih pokorio, no morali su mu se zakleti na vjernost. Ašurbanipala II. Nasljeđuje Salamansar III. (858.-824. g. pr. Kr.), koji je ratovao protiv Aramejaca i Sirijaca, kojima su se pridružili fenički gradovi Arwad i Arka. Tir i Sidon nisu se pridružili ustanku, no morali su plaćati veći danak. Woolmer navodi kako su Tir i Sidon zahvaljujući asirskoj moći zapravo uspjeli opstati i prosperirati na trgovačkoj i vanjskopolitičkoj sceni, budući da su bili važan dragulj u asirskoj kruni koji su Asirci htjeli zadržati i držati pod kontrolom kako ne bi prešli u ruke Egipta. Tako su i Salamansarovi nasljednici samo prikupljali danak i nisu se miješali u njihovu trgovačku politiku. Snaga Tira i Sidona nastavila se i tijekom tirkog kralja Pigmaliona, početkom 8. stoljeća prije Krista. No, Elayi također kazuje kako su od 810. godine prije Krista Feničani bili saveznici, ali skoro i vazali Damaska, odnosno aramejskoga kralja Hazaela.^{34 35 36}

O periodu između 782. i 745. zna se malo jer nema mnogo zapisa. No, smatra se da su za vrijeme oslabljene Asirije fenički gradovi mogli neometano trgovati i zahvaljući tome osnivali su nove kolonije i prosperirali. No, u vrijeme asirskog kralja Tiglatpilesera III. (744.-727. g. pr. Kr.)

³³ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 38-39.

³⁴ *Isto*, 39-41.

³⁵ Goldstein, *Povijest 1*, 542.

³⁶ Elayi, *The History of Phoenicia*, 129-137.

fenički gradovi, točnije kraljevi Tira, prestaju uživati relativnu samostalnost. Tiglatpileser je započeo svoje vojne pohode na Levantu i uspješno ih je ostvarivao. Za Feničane je presudan pad sirijske obalne kraljevine Unki oko 738. g. pr. Kr., kada je Tiglatpileser III u potpunosti zavladao Levantom što je označilo i kraj političke samostalnosti za Feničane. Nakon te pobjede gradovi sjeverno od Biblosa pripojeni su u asirsku kraljevinu, a gradovi južno od njega, Tir i Biblos, zadržali su svoj tributarni status u vidu da su imali slobodno samoupravljanje i morali su plaćati danak. Već sljedeće godine, kada je u Tiru na vlast došao kralj Hiram II (739.-730. g. pr. Kr), pridružio se Arawu, Siriji, Izraelu i Filistejcima u pobuni protiv asirske vladavine. Nakon što je Tiglatpileser III. brzo reagirao, Tir i Arwad odmah su se predali. Tir je zahvaljujući valjda svome statusu, uspio dobiti povoljne uvjete za predaju, oduzet mu je bio određeni kopneni dio posjeda i morao je plaćati veći danak, no grad ipak nije postao asirska provincija. Za razliku od pobunjenika iz ostalih gradova koji su bili deportirani u Asiriju. To je zapravo bio mudar potez jer kako kazuju Woolmer i Elayi, Tiglatpileser vjerojatno nije smatrao da je u mogućnosti kontrolirati cijeli pomorski dominion koji je u tom trenutku posjedovao Tir (ili samo nije htio) i da mu je lakše bilo samo ubirati velik danak. Sljedeći asirski kraljevi imali su druge namjere, tako se navodi da je Sargon II (721-705.) oduzeo Cipar od Tirana zbog unosne proizvodnje bakra na tom otoku.^{37 38}

Pred kraj vladavine asirskoga kralja Tiglatpilesera III., odnosno na početku vladavine tirkog kralja Lulija (728.-695. g. pr. Kr.), trajalo je kratkotrajno razdoblje mira između Fenicije i Asirije. Kako je njegova vladavina trajala, Luli je vodio antiasirsku politiku, sukobio se s Salmanasarom V., Sargonom II. i Šenaheribom i zbog toga je uveden godišnji danak Asiriji te je Luli morao pobjeći na Cipar, gdje je umro u izgonu. Šenaherib je Tiru oduzeo kopneni teritorij i tako ga prisilio da se oslanja na dohodak od kolonija, a također je postavio i proasirski orijentiranog monarha Tubalua. Sidon je naime profitirao takvim slijedom događanja te postao nadmoćniji nad Tirom, no samo na kratko vrijeme. Šenaheribov sin Asarhadon (680.-669.g.) rano je po svom dolasku na vlast poslao vojsku na Sidon te ga okupirao i opljačkao. Tir se naime oporavio od asirskih sankcija te Woolmer kazuje kako je na početku 7. stoljeća prije Kritsa stajao na začelju lige nezavisnih kraljevina Levanta. Tir se za vrijeme Asarhadona opet pobunio protiv Asirije te sklopio savez s Egiptom, pri kojemu su izgubili rat, no Tir je uspio izbjeći razaranje opet plativši velik danak Asiriji te su morali pristati na asirsku kontrolu njihove trgovine. Tijekom

³⁷ Elayi, *The History of Phoenicia*, 141-151.

³⁸ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 41-42.

Asurbanipalove vladavine Asirije (668.-631./627. g.) Tir i ostali fenički gradovi zakleli su joj se na vjernost te sudjelovali u ratu protiv Egipta, no ubrzo su iskoristili asirsku fokusiranost na Egipat i podigli pobunu, no u tome nisu uspjeli. Navodi se kako se Tir predao i opet uspio izbjeći rušenje, odnosno pljačkanje grada te je morao platiti znatan danak. Iako su Tir i ostali fenički gradovi već duže vrijeme bili pod asirskom vlašću, asirska moć polagano je slabila te se nakon poraza u bitci kod Karkemiša 605. godine prije Krista skoro u potpunosti raspala. U toj bitci Babilonija je pobijedila asirsko-egipatsku koaliciju, a Woolmer navodi kako je ta pobjeda Babilonaca označila početak babilonske hegemonije na Levantu.^{39 40 41 42}

4.3. Babilonski period (610./586.-539. g.)

Kako je Babilonija pobijedila Egipat i Asiriju, fenički su gradovi dobili svoju nezavisnost bez borbe, no Babilonci su imali drugačije planove. Nabukodonosor II. je u prvoj godini vladavine (604.-562.g. pr. Kr.) poveo vojnu kampanju pri kojoj su mu se sirijski i fenički gradovi morali pokoriti i platiti danak. Woolmer navodi kako su se usprkos tome, tada fenički gradovi po prvi puta u potpunosti ujedinili protiv nekoga te ustali protiv Babilonije. Nabukodonosor je na to razorio Jeruzalem te pokušao podjarmiti feničke obalne gradove, pri čemu je nastala slavna 13-godišnja opsada Tira. Opsada je okončana sporazumom, Tiru je dozvoljeno zadržati trgovačku ekonomiju i dio samostalne vladavine, no kralj je zamijenjen probabilonski nastrojenim monarhom Baalom II. koji je priznao babilonsku vlast. Nakon Baalove smrti, (dok Elayi govori da se to dogodilo zbog Baalove pobune protiv Babilona) uveden je sustav vladavine sudaca, koji je nakon sedam godina ukinut te je Tirom ponovno vladao kralj, no u tom periodu Tir je već postao dijelom babilonske provincije Kadeš i titula kralja bila je čisto simbolična.^{43 44}

Vladavina Nabukodonosora i njegovih nasljednika imala je značajan negativan utjecaj na feničku trgovinu. Naime, kako je Babilonija pripojila južnu Palestinu, Transjordan i Ciliciju, Feničanima su bile uskraćene važne trgovačke veze prema Arabiji i Anatoliji te je značajno opala

³⁹ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 42-45.

⁴⁰ Vadim S. Jigoulov, *The Phoenicians: Lost Civilizations* (London: Reaktion Books, 2021), 28-29.

⁴¹ Goldstein, *Povijest 1*, 543.

⁴² Elayi, *The History of Phoenicia*, 175.-182.

⁴³ *Isto*, 206-207.

⁴⁴ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 46

trgovina s Egiptom i Izraelom. Također, kao Asirija i Egipat prije toga, Babilonci su preuzeli kontrolu nad cedrovim šumama u Libanonu i uskratili Feničanima još jedan izvor prihoda. No, kako je babilonsko kraljevstvo slabilo u posljednjim godinama Nabonidove vladavine (556.-539.g. pr. Kr.) fenički su gradovi počeli ponovno polagano uspostavljati svoju neovisnost.⁴⁵

4.4. Fenicija pod Perzijom i dolazak Aleksandra Velikog (539.-332. g.)

Pad Babilona dogodio se veoma brzo, 539. g. pr. Kr., kada je perzijska vojska pod vodstvom Kira velikog ušla u Babilon i zauzela velik teritorij, među ostalim i teritorij feničkih gradova, gdje se na vlasti zadržala više od 200 godina. Woolmer navodi da je tranzicija vlasti prošla glatko te da su fenički gradovi ponudili svoju odanost i danak Perziji. Fenicija je uključena u satrapiju Asiriju. Navodi se kako su Feničani bili jedni od povlaštenih u perzijskom sustavu gdje im je dozvoljena visoka razina autonomije. Woolmer navodi kako su Perzijanci, kao Egipćani i Asirci, Feničane tretirali tako zbog razumijevanja o visokom stupnju razvijenosti njihove trgovine i bogatstva koja su donosili putem danka. Tako je i tirska mornarica igrala ključnu ulogu u perzijskoj invaziji Egipta 525. godine prije Krista. Feničani su pod asirskom i babilonskom vladavinom izgubili dosta tržišta od strane Grka, s kojima su se natjecali u trgovinskom ratu. No, pod perzijskom vladavinom odlučili su to promijeniti jer su im to uvjeti dopuštali. Tako su (iako primorani) pomagali svojom flotom pri perzijskim osvajanjima Grčke. Woolmer navodi da je 547. godine prije Krista uništen grčki Milet i time uklonjen jedan od najvećih feničkih trgovačkih konkurenata. Fenički su gradovi u ranoj perzijskoj vladavini djelovali zajedno, tako su Tir, Sidon i Arvad osnovali grad Tripolis (grad triju gradova). Iako je Tir uporno pokušavao zadobiti premoć nad ostalim gradovima, najviše se ipak isticao Sidon, koji je bio sjedište perzijskog satrapa. Također, Sidon je jedini imao pravo kovanja posebnog perzijskog novca i tako ostvarivao poseban status u perzijskoj državi. Tako je 5. i rano 4. stoljeće prije Krista bio poseban period razvitka Sidona, njegovog rekonstruiranja kao grada i gradskoga širenja.⁴⁶

Pred kraj 5. stoljeća prije Krista, u Perziji su se počele javljati razne pobune, tako se 420. godine prije Krista pobunio satrap Lidije, a 405. godine prije Krista cijela delta Nila se pobunila i prekinula stogodišnju vlast perzije u Egiptu. Kako je perzijska moć počela slabiti, s tim je počela

⁴⁵ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 46.-47.

⁴⁶ *Isto*, 47.-50.

slabiti i fenička privrženost Perzijancima. To je vidljivo iz odluke Tira da pomogne grčkog tiranina Cipra pri njegovoj otvorenoj pobuni protiv perzijske vlasti. Perzija je nakon gašenja pobuna odlučila da želi povratiti vlast u Egiptu, što je pokušala vratiti vojnom intervencijom koja je katastrofalno propala. Tako je i 363. godine prije Krista izbila velika pobuna satrapija, za koju se ne zna kako su se fenički gradovi postavili. Woolmer navodi da je većina gradova ostala vjerna Perziji, dok se Sidon odlučio pobuniti. U tom slučaju nije dobro prošao – puno građana je prognano u Susu i Babilon, a gradu je zabranjeno kovanje novca i oduzeta mu je velika količina teritorija. Godine 351. prije Krista izbila je još jedna pobuna Sidonjana, jer se perzijski kralj petljao u trgovinu i stacionirao veliku količinu vojske u gradu. Tako su Sidonjani nakon prvotnog poraza odlučili sklopiti savez s Egiptom te su također uspjeli nagovoriti Tir i Arvad da se pridruže pobuni protiv perzijske vlasti. Pobuna je neslavno propala, navodi se da je Sidon vjerojatno ostao sam u borbi te da je cijeli grad razoren, a da je prije toga 40 000 ljudi počinilo samoubojstvo. Nakon toga, 345. godine prije Krista cijela Fenicija i Cipar predali su se i bili ponovno pod perzijskom vlasti.⁴⁷

Woolmer navodi kako je Fenicija bila značajan cilj Aleksandru Velikom na njegovim kampanjama budući da je ona sama imala oko 400 ratnih brodova dok je Aleksandar imao samo 160. Tako se ubrzo zaputio u samu Feniciju te su svi gradovi osim Tira Aleksandra ili prihvatili kao osloboditelja ili mu se zakleli na vjernost i pustili ga u grad. Tir se kroz diplomatske igre nadao da će mu Aleksandar ostaviti njegovu samostalnost, no Aleksandar je strahovao od njegove moći. Strahovao je da će se Tir u nekoj budućnosti pobuniti, stoga nakon odbijanja da ga se pusti u grad, on ga je opsjeo. Ospada je trajala sedam mjeseci kada su zidine napokon pale. Aleksandar je razorio grad, pobio dio stanovništva, a dio prodao u roblje. Iako se Tir s vremenom oporavio, nikad nije uspio postići snagu i prestiž koji je uživao u prijašnjim vremenima.⁴⁸

⁴⁷ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 50-53.

⁴⁸ *Isto*, 53-55.

5. Fenička trgovina i kolonizacija

5.1 Faze i obilježja feničke kolonizacije

Kolonizacija je jedan od veoma bitnih pojmova za ovu temu jer ona je zapravo glavno izvorište feničkog utjecaja na Mediteranu. Feničani nisu pasivno vršili svoj utjecaj, ostajući u svojoj domovini, već su putovali, širili svoju kulturu, religiju i običaje te tako vršili utjecaj na druge narode.

Pri istraživanju feničke trgovine i kolonizacije postoje dvije vrste izvora na koje se znanstvenici oslanjaju: Zapisi antičkih povjesničara i arheološki podatci. Starije su se teorije pretežito oslanjale na same zapise u radovima starijih povjesničara možemo pronaći potpuno drugačiju priču o feničkoj kolonizaciji Mediterana od one koja je prihvaćena danas. Stoga, u novijoj literaturi postoje drugačija objašnjenja i neki kompromisni zaključci između zapisa i arheoloških podataka. Problem je u tome što se zapisi antičkih povjesničara i arheološki podatci ne poklapaju, točnije razlikuju se u nekih 300 godina. Antički zapisi govore o tome kako su Feničani počeli osnivati prekomorske naseobine oko 1200. godine prije Krista, točnije u vremenu pada Troje. (1190. ili 1184. g. pr. Kr.). Antički pisci navode kako je Gadir (današnji Cadiz) osnovan netom nakon pada Troje, a u približno vrijeme datiraju i osnivanje Utike na području današnjeg Tunisa i Liksa u Maroku. No, kao što je već rečeno, arheološki podatci ne poklapaju se s njihovim svjedočanstvima, po kojima se da zaključiti da su najranije prekomorske naseobine osnovane tijekom kasnog 9. st. pr. Kr. ili tijekom ranog 8. st. pr. Kr. To neslaganje u rasponu od 300 godina noviji znanstvenici objašnjavaju na način da je postojala pretkolonijalna i kolonijalna faza. Pretkolonijalnom fazom bi se nazivao period do osnivanja prvog feničkog prekomorskog naselja. Woolmer ističe da iako se druga faza naziva kolonijalnom, nije nužno da je utemeljeno naselje na svim teritorijima s kojima je ostvaren kontakt u pretkolonijalnoj fazi, također ističe to da su te faze završile i počele na različitim mjestima u različito vrijeme, ovisno od naselja do naselja, a uz to navodi i da Feničani u kolonijama nisu nužno uspostavljali vlast nad domorodačkim narodom. Tijekom pretkolonijalne faze fenički su trgovci posjećivali određena područja kako bi istražili i utvrdili; kakvih resursa i u kojim količinama ima na određenom području, potencijalnu isplativost u vidu trgovanja s određenim područjem i gostoljubivost naroda na određenom području. Jigoulov govori kako to nije u potpunosti istina, već da su pažnju više posvećivali socijalnim interakcijama. Objašnjava to na način da su se Feničani, za razliku od Grka, zanimali

za trgovinu sa složenijim društvima. Navodeći kako su fenički trgovci provodili svoju trgovinu na dvije razine: Jedna s elitnim članovima zajednica u novim područjima, kojima su nudili cijenjena dobra kao što su bjelokost, srebro ili broncu te druga u vidu trampe, odnosno razmjene nekih sitnica (drangulija) koje su se mogle pronaći po cijelom Mediteranu. Feničani su tako prvo ostvarili poštovanje istaknutih članova zajednice kroz poklanjanje luksuznih stvari kako bi osigurali njihovu naklonost te su se zatim upuštali u trgovanje nekim resursima koji su bili obilniji na tom novom području, zadovoljavajući ujedno potrebe elite i običnih ljudi.^{49 50 51 52}

Jigoulov navodi kako se proces feničkog trgovanja može podijeliti u tri faze. Prva faza bi bila faza trgovanja morem, druga faza faza naseljavanja, a posljednja faza faza utiska, koja započinje kada fenički utjecaj postane razvidan u arheološkim ostacima na novom području. U slučaju trgovanja kada fenički trgovci ne bi osnovali naselje, tada se faze trgovanja dijele u fazu izviđanja, fazu darivanja poklona i fazu intenzivnog trgovanja. Također se navodi kako Feničani nisu bili pretjerano zainteresirani za ostvarivanje i održavanje veza s domorodačkim narodima. Iako su odnosi postojali, ne ističe se pretjerana kulturna razmjena, kao što su to činili Grci.⁵³

Što se tiče uloge pojedinih gradova u trgovini i kolonizaciji, ističe se kako je Tir zauzimao glavnu ulogu u oba područja prije 6. stoljeća pr. Kr. To najviše potvrđuju antički izvori, a iz arheoloških podataka to nužno nije vidljivo. No, starija naselja kao Huelva i Gadir imaju neospornu povezanost s Tirom. Jigoulov kazuje kako se fenička ekspanzija na zapad od 9. do 6. stoljeća pr. Kr. slobodno može u potpunosti povezivati s Tirom, iako arheološki podatci, ponajprije s Ibize, govore kako je i Sidon sudjelovao u trgovini i kolonizaciji zapadnog Mediterana.⁵⁴

5.2. Uzroci feničke trgovine i kolonizacije

U literaturi se često i raspravlja o samim uzrocima feničke trgovine i kolonizacije. Woolmer navodi kako se u starijoj literaturi često traži samo jedan uzrok, pritom se znanstvenici odlučuju za feničku „glad“ za metalima u vidu pohlepnog razvitka ekonomije ili asirski pritisak

⁴⁹ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 170.

⁵⁰ Jigoulov, *The Phoenicians*, 197.

⁵¹ Heršak, *Drevne seobe*, 335-339.

⁵² Goldstein, *Povijest 1*, 544-545.

⁵³ Jigoulov, *The Phoenicians*, 198.

⁵⁴ *Isto*, 198-199.

na Feničane u domovini. Woolmer govori kako se ne bi trebao tražiti samo jedan uzrok za to, nego objašnjava da je to kompleksan proces kojemu se mogu odrediti unutarnji i vanjski čimbenici. Kada spominje vanjske čimbenike pojave vanjske trgovine i kolonizacije, Woolmer navodi asirsku prisutnost na feničkom teritoriju, ali ne kao izravan uzrok, spominjući pritom antičke izvore kao što su asirski anali u kojima se svjedoči o bogatstvu grada Tira koji je davao danak Asiriji. Također, antički izvori navode kako prosperitet Tira nije mnogo fluktuirao tijekom asirske vladavine, već da je narušen tek dolaskom Babilonaca u 6. st. pr. Kr. Također, novija istraživanja pokazuju kako je fenička trgovina i kolonizacija bila dugačak, postupan i planiran proces, u suprotnosti s teorijama o asirskom pritisku, koje određuju feničke trgovce kao izbjeglice. Uostalom, iako arheološki podatci najstarijih kolonija datiraju u vrijeme prvog ubiranja asirskog danka, navodi se kako je Tir u to vrijeme imao značajne prinose od regionalne razmjene i trgovine te da nije morao tražiti nove izvore prihoda. Woolmer također navodi kako su Asirci često bili odmjereni u ubiranju danka, pazeći kako on ne bi bio pretjeran te da su podržavali prosperitet Tira jer su tako mogli ubirati sve veći danak. Te tvrdnje se mogu potvrditi asirskim odlukama da Tiru dopusti daljnju samostalnost unatoč svim pobunama (pod Hiramom II, Metenom i Lulijem). Imajući sve ove činjenice u vidu, asirska prisutnost može ubrojati u jedan od faktora pojavljivanja feničke prekomorske trgovine i kolonizacije, no nikako kao jedini faktor. Što se tiče unutarnjih faktora, navodi se da je završetkom brončanog doba došlo do značajnog smanjenja feničkog matičnog teritorija te da se pritom izgubilo mnogo plodne obradive površine. Pritom su najviše oštećeni Tir i Sidon. Također, spominju se i klimatske promjene na istočnom Mediteranu oko 1200. g. pr. Kr. u vidu značajnog smanjenja padalina, što je uzrokovalo smanjene poljoprivredne prinose i degradaciju šuma. Zbog toga, Tir je morao uvoziti velike količine živežnih namirnica kao što su pšenica i ulje, što je vidljivo iz ugovora Hiram I. i izraelskog kralja Solomona. Spomenuto je već ranije da je u zamjenu za građevinske materijale, graditelje i gradnju hrama, Solomon Hiram dao značajne količine pšenice i žita. Kako se smanjila količina padalina, neka su područja u Feniciji bila napušтана te se tijekom 10. i 8. stoljeća pr. Kr. većina stanovništva selila na priobalno područje, gdje se pojavljuje problem prenapučenosti, što dodatno pogoršava situaciju sa živežnim namirnicama. To se dijelom potvrđuje i činjenicom da je Hiram I. poboljšavao infrastrukturu Tira proširujući ga i poboljšavajući sustave za prikupljanje vode, vjerojatno zbog dodatnog priljeva stanovništva u Tir. Uz sama preseljenja, arheološki i paleodemografski podatci pokazuju da se tijekom 10. i 9. stoljeća pr. Kr. u Feniciji dogodio značajan demografski porast, što je vjerojatno i

dodatan faktor pri prekomorskom širenju Feničana pri čemu su ujedno mogli smanjiti prenapučenost i proširiti svoju sferu ekonomskog utjecaja. Woolmer navodi još jedan faktor koji se pojavio u 10. stoljeću, a to je pojava tržišta i industrije luksuznih roba. Navodi se kako se završetkom brončanog doba na Levantu to tržište urušava zbog velike krize, no nakon 200 godina došlo je do ekonomskog oporavka i potražnja za luksuznim proizvodima ponovno je porasla. Feničani su htjeli iskoristiti tu potražnju te su se usredotočili na proizvodnju visokoluksuznih proizvoda. Problem nije bio prodati proizvode jer su bili visoko traženi. Problem je bio taj što na području Fenicije nije bilo velikih količina plemenitih metala i egzotičnih materijala (srebro, zlato, bjelokost) te su se isti materijali morali osigurati trgovanjem. Stoga je vjerojatno da su fenički prekomorski pothvati u pretkolonijalnoj fazi bili barem dijelom istraživačke prirode, odnosno svrha im je bila izviditi nova područja koja posjeduju plemenite i neplemenite metale.⁵⁵

5.3. Područja feničke trgovine i kolonizacije

Kako je zapravo neutvrđeno točno kronološko širenje feničke kolonizacije i trgovine, prostornom će se utjecaju feničana pristupiti kao što istom pristupaju i određeni znanstvenici, a to je od istoka prema zapadu Mediterana. Iako tako vjerojatno kronološki nije tekla fenička ekspanzija. Analiza će započeti s Anatolijom, prijeći na Cipar, zatim na Grčku i Egejske otoke, zatim će se obraditi Sicilija, Malta i Sardinija, nakon toga Sjeverna Afrika i zaključno s Pirinejski poluotok.

5.3.1. Anatolija

Najistočnije područje feničke mediteranske trgovine bila je Anatolija, koja se nalazi sjeverno od feničkog područja. Sa sigurnošću se može utvrditi fenička kulturalna i trgovačka ekspanzija u Anatoliji već u 9. stoljeću pr. Kr., no vjeruje se da su Feničani bili prisutni tamo i ranije, vjerojatno već u 11. stoljeću pr. Kr. Woolmer ističe kako je prostor obilovao prirodnim resursima te da su Feničani znatno profitirali trgujući s domorodačkim stanovništvom. Arheološki podatci pokazuju kako su Feničani prvo ostavili svoj utisak u regiji Kilikiji, osnivajući nekoliko trgovačkih naselja i ispostava. Kilikija im je bila primamljiva zbog drveta jele. Jedno od feničkih

⁵⁵ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 173.-178.

naselja u Kilikiji blizu je najveće šume jele na području i blizu riječnih i potočnih puteva. Naselja su osnivana i u podnožju planinskog lanca Taurus zbog tamošnjih mineralnih naslaga. Feničko trgovanje u Anatoliji spominje se i u egipatskom Venamunovom svjedočanstvu. Arheološki su podatci pokazali kako su Feničani snabdijevali anatolijsku aristokraciju luksuznom robom – zlatom, srebrom, broncom i bjelokošću, a za to su u zamjenu dobivali neprerađenu bronzu, željezo, drvo i robove. To se spominje u pisanjima proroka Ezekijela, a neki antički pisci govore kako su Feničani održavali duge ekonomske i trgovačke veze s kraljevskim kućama u Anatoliji. Woolmer govori kako su veze bile više nego samo trgovačke i ekonomske, kako je do 8. stoljeća pr. Kr. feničko pismo postalo glavno pismo korištenja u Kilikiji te da je postalo „lingua franca“ u poslovnim dokumentima. Također, fenički simboli i motivi postali su dijelom anatolijske umjetničke tradicije. Sredinom 8. stoljeća pr. Kr. kraljevina Urartu ostvarila je premoć nad područjem Anatolije te preuzela kontrolu nad svom trgovinom, čime su Feničani izgubili trgovačke povlastice na tom području.⁵⁶

5.3.2. Cipar

Sljedeće područje koje se spominje u sferi feničkog utjecaja je Cipar. Cipar je udaljen samo 250 kilometara od modernog Libanona i stoga nije čudno da od davnina postoje interakcije otočana i Feničana. Navodi se kako arheološki podatci pokazuju da je već u srednjem brončanom dobu, oko 1700. g. pr. Kr., postojao intenzivan i redovit kontakt između Cipra i Fenicije. No fenički su trgovci u većem broju posjećivali Cipar tek od ranog željeznog doba, odnosno otprilike 1200. g. pr. Kr. Cipar je Feničanima bio zanimljiv iz nekoliko razloga, a jedan od glavnih je taj što je otok bogat nalazištima bakra. Arheološki podatci pokazuju kako su Feničani trgovali uljima, začinima parfemima, vinom i sličnim proizvodima koji su bili važni u ciparskim pogrebnim ritualima. Navodi se kako je otok prekriven šumom, stoga Feničani nisu mogli tamo izvoziti svoj najvrijedniji proizvod, cedar. Time se objašnjava i kasniji početak trgovine s Ciprom jer Feničani u ranijim razdobljima nisu toliko trgovali luksuznom i ostalom robom, nego ponajviše izvozili cedar, koji Cipranima nije trebao. Tek oko 9. stoljeća pr. Kr. Feničani su u velikim razmjerima ciparskoj eliti dovozili zlato, dragulje, nakit, slonovaču, obojenu tkaninu itd. Jedno od najvažnijih feničkih središta na otoku bio je grad-država Kition. Kition je postojao od 13. stoljeća pr. Kr., no nije bio

⁵⁶ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 178.-180.

pod feničkim utjecajem od početka. Kition je bio uništen prirodnom katastrofom, ali tirski naseljenici su ga ponovno izgradili i grad je procvao. Navodi se kako je velika količina Feničana došla u Kition ne kako bi kolonizirala mjesto, već kako bi provodili trgovačke poslove koji su bili unosniji na Cipru nego u domovini. Tako da se ne smatra da su Feničani htjeli uspostaviti političku vlast nad otokom, iako je u jednom trenutku Tir vladao Kitionom. Jigoulov govori kako se Kition ne bi trebao nazivati feničkom kolonijom zbog jedinstvene mješavina domorodaca i Feničana te bi ga on nazivao Ciparsko-Feničkom kraljevinom. Navodi se kako su u Kitionu lokalni umjetnici počeli oponašati feničku keramiku, ali i da su prihvaćali feničke običaje koje su ovi donosili iz domovine. Još jedan fenički utjecaj na otoku je i značajna prisutnost feničkoga pisma. Jigoulov navodi kako je većina epigrafskih ostataka od 9. stoljeća pr. Kr. pa nadalje na feničkom alfabetu, a ne na ciparsko-silabičkom. Pojavom Perzijanaca, pogotovo tijekom 5. stoljeća pr. Kr. otok sve više potpada pod grčki utjecaj. Navodi se da su tada na otoku prisutni i grčki i fenički obredni rituali. Dolaskom Aleksandra Velikog, svi tragovi feničkog jezika na otoku polako nestaju.^{57 58}

5.3.3. Grčka i Egejski otoci

Sljedeća regija koju zahvaćaju fenički utjecaji su Grčka i Egejski otoci. Najistočnije u regiji je otok Rod, koji je služio Feničanima kao jedna od stanica za daljnje istraživanje središnjeg i zapadnog Mediterana. Arheološki dokazi pokazuju feničku trgovačku prisutnost još od 1600.-ih g. pr. Kr. no tijekom 1200.-ih te veze se prekidaju i ponovno su uspostavljene oko 1000. g. pr. Kr. Navodi se kako je do 8. st. pr. Kr. trgovina s Rodom cvijetala. Tomu svjedoče ponajprije velike količine feničkih luksuznih roba kao što je zlatni i srebrni nakin te ukrasna bjelokost. Na otoku je postojalo i malo, ali trajno feničko naselje. Navodi se da je fenička suradnja s Rodom trajala veoma dugo, tako se zabilježava velik priljev feničkih naseljenika u 3. i 2. st. pr. Kr. U literaturi se spominje i naselje utjecajnih feničkih trgovaca na otoku Delu u Cikladima. Sljedeća važna stanica na putu prema središnjem i zapadnom Mediteranu bio je grčki otok Kreta. Pomoću tog otoka Feničani su zaobilazili grčko kopno. Feničani su kao i na ostalim područjima, na Kreti trgovali luksuznim proizvodima. Kreta osim što je bila transportna stanica za daljnje putovanje, obilovala je i željeznom rudačom, što je zasigurno bio dodatan razlog feničkog interesa za otok. Što se tiče

⁵⁷ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 180.-183.

⁵⁸ Jigoulov, *The Phoenicians*, 175.-178.

samog feničkog naseljavanja Krete, Jigoulov navodi kako nema previše podataka o tome, no pronađeni su grobni ostatci, koji svjedoče o duljem feničkom prisustvu na otoku. Woolmer navodi kako nije postojalo feničko naselje na otoku, no da su fenički trgovci i obrtnici zasigurno činili važan dio kretskog društva, davajući svoj kulturalni i trgovački doprinos otoku. Feničani su trgovali i s grčkim kopnom. Navodi se kako su posebno trgovali s Atenom, Argosom i Korintom, ponajprije kao i na ostalim mjestima, luksuznom robom. Postoje zapisi i arheološki ostatci koji svjedoče o prisutnosti feničkih trgovaca i obrtnika u gradovima. Što se tiče osnivanja gradova na grčkom kopnu, o tome nema zapisa ni podataka. Što se tiče feničkog utjecaja, navode se alfabetski zapisi u Knososu na Kreti. Fenički alfabet se raširio i po kopnenoj Grčkoj, te su ga Grci modificirali za lakšu upotrebu. ^{59 60 61 62}

5.3.4. Sicilija

Sljedeća regija s osjetnim prisustvom Feničana je Sicilija. Navodi se kako Feničani sa Sicilijom nisu ostvarili značajan kontakt prije 9. st. pr. Kr. U to vrijeme Feničani su stvarali nove trgovačke puteve i sporazume po sjevernoj Africi i Italiji. Najstarija naselja osnovana su tek u 8. st. pr. Kr. i sva su se nalazila na sjeverozapadu otoka. Neki znanstvenici navode kako su Feničani prvotno naselili cijeli otok, no kada su se pojavili Grci u posljednjoj četvrtini 8. st. pr. Kr., Feničani su im prepustili neka naselja i relocirali se na zapad otoka. Na Siciliji se ističu tri fenička naselja, to su Soluntum, Panormus i Motya. Također se navodi kako su Feničani za razliku od Grka više održavali odnose s lokalnim stanovništvom jer su im u interesu bile trgovačke veze i Sicilija kao transportna stanica za daljnja putovanja, za razliku od Grka koji su došli kolonizirati područje zbog obradive zemlje i resursa. Što se tiče samih feničkih kulturnih utjecaja na otoku, kroz arheološke podatke otkriva se da ih je bilo vrlo malo. Od pogrebnih rituala do rasporeda kuća, navodi se kako su i jedni i drugi bili više mediteranskoga (pa i kartaškoga), nego levantskoga stila. Hodos pak navodi da je bilo promjene pri ukopnim obredima nakon dolaska (feničkih i grčkih) kolonizatora na otok. Također, ističe kako je tada došlo i do urbanizacije naselja, no ne navodi je li to od grčkog

⁵⁹ Jigoulov, *The Phoenicians*, 178.-181.

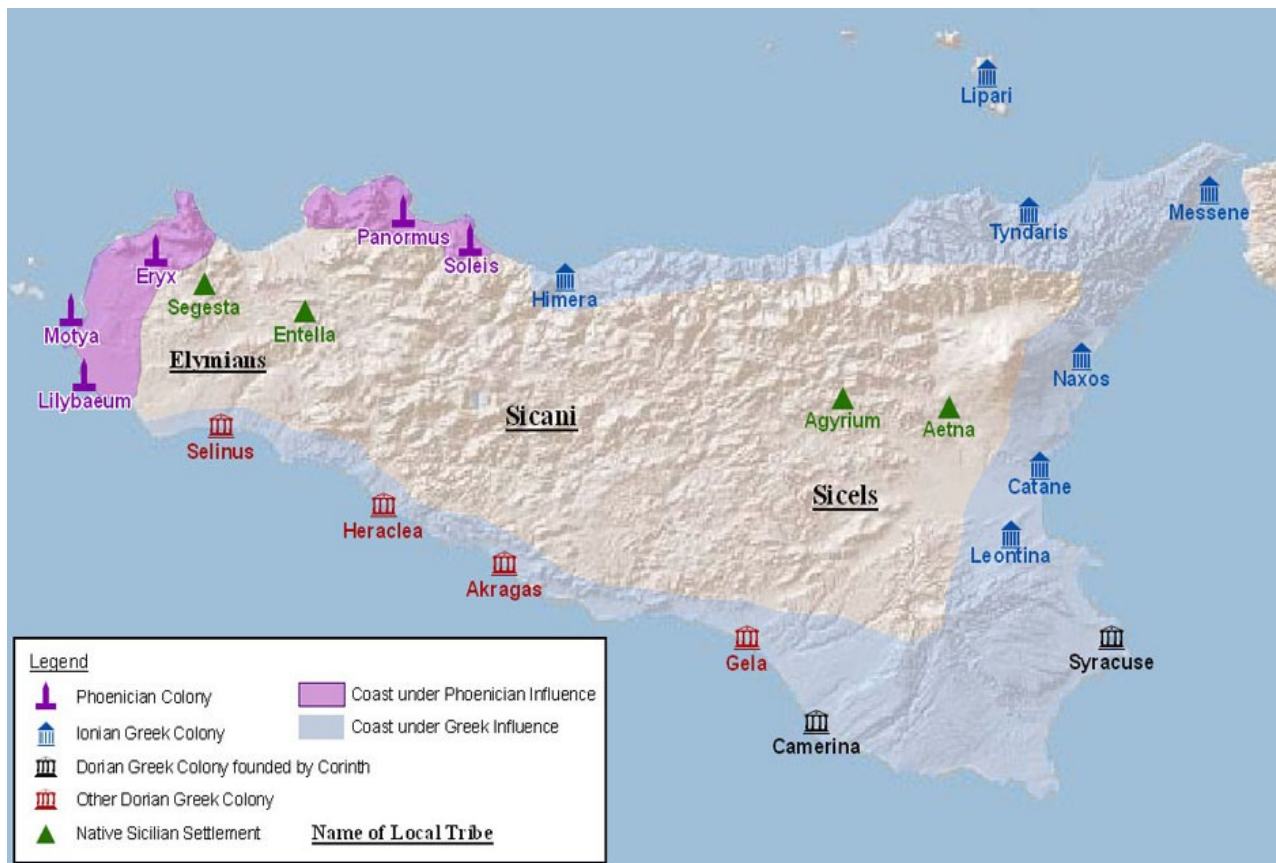
⁶⁰ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 183.-189.

⁶¹ *Isto*, 76.-80.

⁶² Margarita Gleba; Beatriz Marín-Aguilera; Bela Dimova, ur., *Making Cities - Economies of Production and Urbanization in Mediterranean Europe, 1000–500 BC* (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2021), 313-321.

ili feničkog utjecaja. Što se tiče keramike, navodi da feničkog utjecaja nije bilo, da je prevladavao hibridno grčki, a da je kasnije vidljiv samo punski utjecaj. Situacija na Siciliji je specifična, zbog blizine Grka, Feničana i domorodačke kulture vidljiva je hibridizacija stilova u svakoj prisutnoj kulturi.^{63 64 65}

Slika 3.

⁶⁶ Karta prikaza feničke i grčke prisutnosti na Siciliji

⁶³ Jigoulov, *The Phoenicians*, 181.-183.

⁶⁴ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 189.-191.

⁶⁵ Arthur B. Knapp i Peter Van Dommelen, ur., *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean* (New York: Cambridge University Press, 2014), 215.-229.

⁶⁶ <http://exploremed.com/Images/Maps/ClassicSic936.jpg> (preuzeto 5.9.2022.)

5.3.5. Malta

Na ključnom položaju u središnjem Mediteranu je i Malta. Malta nema rudnih bogatstava niti plodne obradive zemlje, stoga je očito da su je Feničani naselili zbog strateškog položaja. Diodor sa Sicilije navodi kako su je Feničani koristili kako bi obnovili zalihe i popravljali brodove. Feničani su uspostavili kontakt s otokom u 11. st. pr. Kr., a prvo feničko naselje na Malti datira iz 9. st. pr. Kr., da bi se u 8. st. pr. Kr. proširili po cijelom otoku. Najvažniji naselja su Rabat, Mdina i lokaliteti u uvali Marsaxlokk. Navodi se kako su Feničani na otoku osnivali naselja blizu naselja domorodačkog stanovništva te je to dovelo do miješanja kultura. To je vidljivo iz neke vrste zajedničkog svetišta, miješanja stilova keramike te pojave novog umjetničkog stila koji je očita mješavina domorodačke i feničke umjetničke tradicije. Malta je imala važan trgovački utjecaj do 6. i 5. st. pr. Kr. (kada drastično slabi), kada ju u potpunosti zamjenjuje Kartaga. Prestanak trgovačke važnosti Malte temelji se na tome da na otoku nisu pronađeni nikakvi kartaški utjecaji usprkos njezinoj snazi na tom području u narednim stoljećima.^{67 68}

5.3.6. Sardinija

Sardinija je sljedeća regija koja je pobudila interes Feničana. Navodi se kako je strateška pozicija Sardinije između Sicilije, Kartage i talijanskog kopna bila ključan faktor za naseljavanje iste, uz naravno velike količine bakra, bronce i ostalih metala na otoku. Vjeruje se da su ciparski Feničani počeli intenzivno posjećivati Sardiniju oko 12. st. pr. Kr. Kontakt je bio sveden na trgovanje do 8. st. pr. Kr., kada se vjeruje da je osnovana većina feničkih naselja na otoku. Navodi se kako su naselja strateški pozicionirana kako bi se iz njih lako isplovilo za ostale feničke kolonije, ali i kako bi ta ista naselja mogla kontrolirati svoje zaleđe, u većini kojih je bilo ili plodno poljoprivredno zemljište ili neko rudno bogatstvo. Ta su zaleđa bila štíćena zidinama i omogućavala kontrolu nad okolnim teritorijem. Važna fenička naselja bila su Sulcis, Taros, Cagliari, Nora i Bitia. Na Sardiniji je očito kako su Feničani htjeli kontrolirati određene teritorije, za razliku od situacije na Siciliji, no navodi se kako to nisu činili vojnim intervencijama, nego su se mirno integrirali u život domicilnog stanovništva. Čak se navodi da je počevši sa 7. st. pr. Kr. prisutnost domorodačke kulture počela značajno opadati. To se objašnjava time da su se asimilirali

⁶⁷ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 195.-197.

⁶⁸ Jigoulov, *The Phoenicians*, 187.-188.

u feničku kulturu ili usmjerili na poljoprivredu. Tronchetti navodi kako se do 7. st. pr. Kr. na nekim dijelovima otoka domorodačko i feničko stanovništvo toliko asimiliralo da je dovelo do stvaranja nove kulture, sardinijske. Također se navodi kako je fenička prisutnost na otoku dovela do pojave velike količine luksuznih predmeta te da je to dovelo do socijalne stratifikacije, odnosno pojave nove društvene klase, aristokracije. Sam suživot dviju kultura vidljiv je kroz brojne primjere miješanih brakova i spojenih grobih obreda. Jigoulov spoj te kulture nakon 8. st. pr. Kr. naziva mediteransko-feničkom kulturom i ističe da se značajno razlikuje od čiste tirske pronalažene na otoku u ranijim periodima. Sa Sardinije su Feničani također poduzimali ekspedicije i u središnju Italiju u kojoj su većinom trgovali luksuznim predmetima s tamošnjom etrurskom elitom. Kao što je rečeno, s vremenom se fenička kultura otoka spojila s domorodačkom, a 509. g. pr. Kr. Sardinija je potpala pod kartaški, odnosno punski utjecaj, što je dovelo do kraja feničke prisutnosti na otoku.

69 70 71

⁶⁹ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 191.-194.

⁷⁰ Jigoulov, *The Phoenicians*, 185.-187.

⁷¹ Knapp i Van Dommelen, *The Cambridge Prehistory*, 266.-284.

Slika 4.

⁷² Karta prikaza kartaško-punske prisutnosti na Siciliji

5.3.7. Sjeverna Afrika

Što se tiče sjeverne Afrike, nema puno kredibilnih zapisa, a još manje je arheoloških podataka, stoga je istraživanje feničkog naseljavanja na tom području dosta zahtjevno. Antički zapisi su nepovjerljivi, a većina lokaliteta zbog geopolitičke situacije nije istražena čak ni danas. No, iz dosadašnjih istraživanja zaključeno je sljedeće. Na području današnje Libije naselje Lepcis smatra se jednim od feničkih naselja, iako se antički kroničari ne slažu zapravo tko ga je osnovao;

⁷²https://en.wikipedia.org/wiki/Phoenician%E2%80%93Punic_Sardinia#/media/File:Limes_Sardegna_Punica.png
(Preuzeto 5.9.2022.)

jedni navode Sidonjane, drugi Tirane, a treći pak Kartażane. Arheološki podatci pak upućuju da je naselje osnovano u 7. st. pr. Kr. Navodi se kako se po arheološkim ostatcima može zaključiti kako je Lepcis bio važna luka s velikim spremišnim kapacitetima. Sljedeće važno naselje je Oea, koja je osnovana sredinom 5. st. pr. Kr., no arheološki podatci ukazuju na velik punski utjecaj tijekom 3. st. pr. Kr. Ne može se točno zaključiti je li naselje izvorno feničko ili punsko. Spominje se i naselje Sabrata, koje se samo ističe kao mala luka koja je bila važna za trgovinu. Na području današnjeg Tunisa, naravno, najvažnija i najpoznatija fenička kolonija bio je grad Kartaga. Arheološki podatci pokazuju kako je početno naselje vjerojatno bilo osnovano između 835. i 800. g. pr. Kr. Kartaga je bila smještena na brdu, pokraj velike lagune, što joj je davalo izniman strateški položaj. Za razliku od većine ostalih feničkih kolonija, Kartaga je u zaleđu imala velike količine plodne i obradive površine, stoga je mogla podržati veliku količinu stanovništva. Grad je kao i gradovi u Feniciji bio podijeljen na dva dijela; gornji grad koji je smještao palaču, aristokraciju i slično te donji grad u kojemu su se nalazile industrijske, komercijalne zgrade te kuće siromašnijih građana. Po velikoj različitosti grobnih rituala utvrdilo se kako je Kartaga bilo iznimno multietničko mjesto, koje je zasigurno bilo domom velikoj količini domorodačkog stanovništva. Kartaga je neko vrijeme djelovala kao fenička kolonija, antički izvori svjedoče o dobrim odnosima s Tirom, slanju darova i slično, no sredinom 6. st. pr. Kr. prometnula se u iznimno jakog i samostalnog konkurenta u mediteranskoj trgovini, osnivajući pritom svoje kolonije na Sardiniji, Siciliji, Maroku, Pirinejskom poluotoku itd., sve dok nije uništena u punskim ratovima. Pored Kartage nalazilo se naselje Utika. Utika je osnovana sredinom 7. st. pr. Kr. na malom otoku. Navodi se kao značajno mjesto koje spaja istočni i zapadni mediteran. U nekropolama naselja pronašli su grobove koji svjedoče o feničkom načinu ukopa, a ne o punskom, što bi značilo da su koloniju osnovali Feničani. Grobni nalazi također svjedoče o bogatom društvu koje je očito imalo veliku ulogu i utjecaj u tamošnjoj pomorskoj trgovini. Grobni nalazi također su pokazali značajnu uniformnost, za razliku od onih u Kartagi, što znanstvenici objašnjavaju manjkom domorodačkog stanovništva u društvu Utike. Te se tvrdnje opravdaju i manjkom ikakvih nalaza koji bi potvrđivali kulturološku raznolikost Utike. Feničani u Utici očito nisu ostavili nikakav utjecaj na domorodačko stanovništvo ili je on samo značajno nevidljiv. Što se tiče zemalja zapadnog Magreba – Alžira i Maroka, antički autori tvrde da je bilo brojnih feničkih naselja na tom prostoru. No, današnjim je znanstvenicima teško utvrditi jesu li naselja koja su pronašli izvorno fenička ili su domorodačka koja su uvozila feničke proizvode. No, za dva naselja se zasigurno zna da su

fenička, to su Lixs i Mogador, od kojih se oba nalaze u današnjem Maroku. Prema antičkim kroničarima, Lixs je jedna od prvih feničkih kolonija, osnovana netom nakon trojanskoga rata, no ova tvrđnja nije potvrđena arheološkim dokazima. Dostupni nam podatci govore da je Lixs osnovan polovinom 8. st. pr. Kr. Woolmer navodi kako je Lixs bio iznimno dobro situiran; u jednoj od rijetkih prirodnih luka na marokanskoj obali, u zaleđu je imao velike količine obradive zemlje te je bio smješten pokraj ušća rijeke Lukas koja je dopuštala plovidbu u unutrašnjost Maroka što je omogućavalo trgovanje zlatom i bjelokošću. Također, naselje se nalazilo blizu planina Atlas, koje su sadržavale velike količine rudnog bogatstva. Arheološki nam podatci također pokazuju da je Lixs bio važan trgovački centar koji je do kraja 8. st. pr. Kr. već ostvario trgovinske veze s velikim brojem feničkih naselja na Pirenejskom poluotoku. Mogador je bio malo naselje koje je povremeno naseljavano u 7. i 6. st. pr. Kr.. Smatra se da je bilo naseljeno samo tijekom sezone trgovanja te da je onda bilo napuštano do sljedeće godine. Znanstvenici zaključuju kako je u zapadnom Magrebu prisutnost Feničana bila ostvarena kohabitacijom i suradnjom, a ne vojnim pohodima. Slično kao i na ostalim područjima feničkoga utjecaja.^{73 74}

Slika 5.

⁷⁵Karta prikaza feničke prisutnosti u sjevernoj Africi

⁷³ Jigoulov, *The Phoenicians*, 193.-197.

⁷⁴ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 197.-202.

⁷⁵ <https://geography.name/wp-content/uploads/2015/11/129199-004-1C05CDDD-640x290.webp> (Preuzeto 5.9. 2022.)

5.3.8. Pirenejski poluotok

Posljednja regija feničkog utjecaja je Pirenejski poluotok. Brojni arheološki podatci u toj regiji daju nam značajan uvid u feničku ranu kolonizaciju uopće. Navodi se kako broj feničkih naselja u toj regiji značajno premašuje broj feničkih naselja u ostalim regijama zapadnog i središnjeg Mediterana. Neka od najvažnijih naselja su Gadir (Cadiz), Mainake (Cerro del Villar), Malaka (Malaga), Toscanos, Morro de Mezquitilla, Chorreras, Sexi (Almunecar) i Abdera (Adra). Antički zapisi govore o osnivanju naselja već u 12. st. pr. Kr., no spomenuto je kako se to ne slaže s arheološkim podacima. Oni svjedoče o prvotnom naseljavanju u 9. stoljeću, iako je značajan pretkolonijalni kontakt postojao i ranije. Feničane je na naseljavanje zasigurno potaklo bogatstvo regije metalima i mineralnim naslagama, što svjedoči velika količina feničkih rudnika, od kojih je najvažniji rudnik srebra Rio Tinto. No, naselja na obali istočne Andaluzije veoma su blizu i nisu blizu rudnih izvora. Arheološki su podatci pokazali da su se Feničani u regiji bavili i uzgajanjem žita, maslina, grožđa, ribogojstvom, stočarstvom i sječom šuma, a naravno i proizvodnjom luksuznih predmeta kao što su nakit, ukrasna bjelokost, ljubičasta boja i tekstili. Sve to je, smatra se, dovedeno do visoke razine proizvodnje kako bi se viškovi mogli izvoziti i prodavati jer je bilo veoma unosno. Što se tiče samih naselja, Woolmer navodi kako su Feničani naseljavali planski te da je svako naselje strateški pozicionirano i pomno odabrano kako bi se efikasno iskorištavali okolni resursi. Navodi se da, iako su naselja bila poprilično mala, većina ih je imala urbani raspored i gustu naseljenost. Gradovi su bili građeni u specifičnom istočnom stilu, u vidu arhitekture i urbanog planiranja. Tako su zgrade bile građene od blatnih opeka, imale kamene temelje, istočnjačka središnja dvorišta itd. Neka su groblja otkrila mnoge zajedničke ukope između domorodaca i Feničana, zajedničke religijske obrede i prakse, što svjedoči o asimilaciji Feničana u tamošnje društvo, odnosno o suživotu na bliskoj razini, što je također potvrđeno miješanim brakovima. Ta bliskost društva dovela je do tzv. „orijentalizacijske faze“ u tamošnjem društvu, koja je bila određena miješanjem ukopnih obreda i tradicija, povećanjem broja miješanih brakova, upoznavanjem tamošnjeg društva s novim tehnologijama (uvođenje željeza, lončarskog kola, navodnjavanja, uzgoja vina itd.), miješanjem umjetničkih i arhitektonskih stilova i tradicija pa i uvođenjem alfabetske tradicije u zapadnoiberijsko pismo. Što se tiče same činjenice od koga su izvorno naučili pismo, ne zna se jesu li u pitanju Feničani ili Grci. Arheološki dokazi pojašnjavaju nam tu orijentalizaciju dokazima da su domorodci često živjeli u feničkim naseljima, ali da je bilo i obratno, da su fenički naseljenici često živjeli u domorodačkim naseljima. Feničani su nakon

pada Tira pod Babilonce 573. g. pr. Kr. polako gubili kontrolu nad kolonijama na Pirenejskom poluotoku, a u periodu nakon toga iste su se počele priklanjati Kartagi te do 237. g. pr. Kr. su potpuno bile uklopljene u punski kulturni krug.^{76 77 78}

Aubet Semmler govori kako fenička prisutnost u regiji nije direktno utjecala na promjene u društvu i kulturi, već tvrdi kako je povećanje ekonomske moći domorodaca pri trgovini s Feničanima ubrzalo društvene i kulturne promjene koje su već započele na tom prostoru ranije. Također, navodi kako je orijentalizacija društva bila prisutnija u višim slojevima društva koji su si mogli priuštiti feničke luksuzne proizvode, dok su niži slojevi društva ostali relativno nezahvaćeni promjenama. Spominje također i činjenicu da iako su Feničani upoznali domorodačko stanovništvo s lončarskim kolom (izrazito efikasnijim za proizvodnju keramike), ono je i dalje (čak nekoliko stoljeća!) u velikoj količini nastavilo izrađivati glinene predmete rudimentarnijim metodama prethodno uvriježenim u društvu. Promjene u urbanizaciji gradova i religijskim praksama objašnjavaju se time da je aristokracija ta koja upravlja trošenjem novca, koja je, kako je rečeno, bila otvorenija prema feničkim utjecajima te je ona uvodila promjene na društvenoj, religijskoj i urbanoj razini, a fenički se utjecaj opet svodi na puko ubrzanje procesa zbog povećanog priljeva novca pri trgovanju s njima.⁷⁹

Vives-Ferrándiz Sánchez (kao i znanstvenici spomenuti u ovom poglavlju) odbija takve tvrdnje o svođenju feničkog utjecaja na čisto ubrzanje već prisutnih društvenih procesa navodeći već spomenute promjene u ukopnim obredima, promjene u stilovima lončarske tradicije, gradnji kuća te prisutnost feničkoga pisma na svakodnevnim objektima dostupnim i nižim klasama. Ističući da su se takve promjene (pojava hibridne kulture) mogle pojaviti samo pri intenzivnom, bliskom i dugotrajnom kontaktu dviju različitih kultura. Vives-Ferrándiz Sánchez i Sanmartí ne odbacuju činjenice da je fenička pojava ubrzala proces društvene stratifikacije, no debatira se jesu li ti procesi bili prisutni prije feničke kolonizacije regije; po arheološkim ostacima ne može se zaključiti da je postojala značajna prisutnost društvene nejednakosti, odnosno akumulacije

⁷⁶ Woolmer, *A Short History of the Phoenicians*, 202.-208.

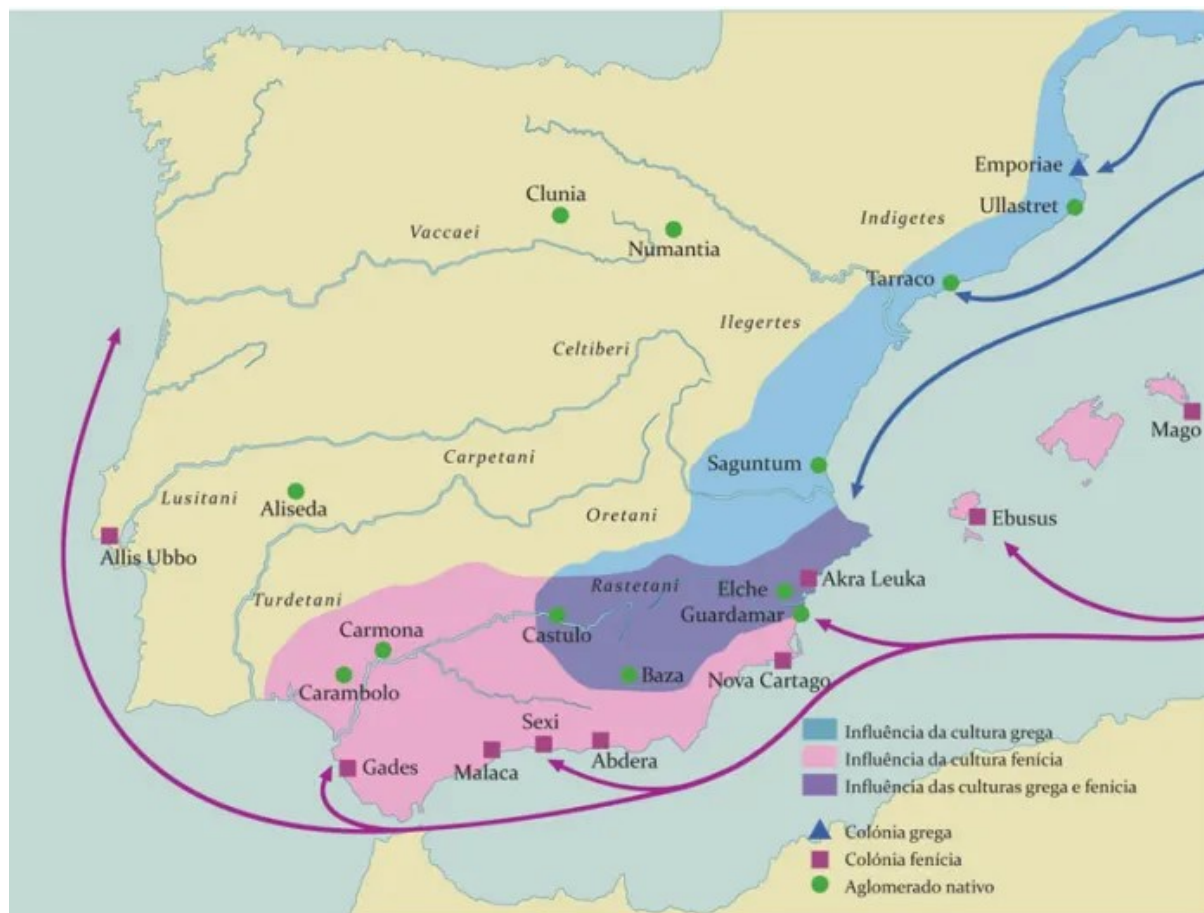
⁷⁷ *Isto*, 80.

⁷⁸ Jigoulov, *The Phoenicians*, 190.-192.

⁷⁹ Marilyn R. Bierling, ur., *The Phoenicians in Spain* (Winona lake: Eisenbrauns, 2002), 199-225.

bogatstva pojedinaca u predfeničkom razdoblju u regiji; točnije, ti trendovi se vremenski poklapaju s dolaskom Feničana na Pirinejski poluotok.^{80 81}

Slika 6.

⁸² Karta prikaza feničke i grčke prisutnosti na Pirinejskom poluotoku

⁸⁰ Knapp i Van Dommelen, *The Cambridge Prehistory*, 299.-320.

⁸¹ *Isto*, 454.-470.

⁸² <https://i2.wp.com/www.vinetowinecircle.com/wp-content/gallery/en-historia-peoples-and-wine-on-the-iberian-peninsula-in-the-bronze-and-iron-ages/fig31.jpg?w=696> (Preuzeto 5.9.2022.)

6. Zaključak

Feničani su tijekom svoje povijesti djelovali pod raznim okupatorima na svojem malom komadu zemlje. No čak ni Egipćani, Asirci, Babilonci ni Perzijanci nisu uspjeli osujetiti velike trgovačke planove koje su gajili Feničani. Usprkos svim nedaćama u domovini, oni su svojim trgovačkim i kolonizatorskim djelovanjem zahvatili cijeli Mediteran. Ponajprije su to radili kako bi uspostavili nove trgovačke veze i ostvarivali profit. Feničani su tijekom trgovanja osnivali nova naselja u otkrivenim mjestima kako bi mogli lakše trgovati, ali i iskorištavati rudna i poljoprivredna bogatstva novootkrivenih područja. Za razliku od Grka koji su nasilno osvajali nova područja za kolonizaciju, Feničani su nova područja kolonizirali mirno te su u tim novoosnovanim naseljima često živjeli i domorodački stanovnici, živeći u suživotu s Feničanima, vjenčavajući se i pokapajući zajedno. Takav suživot doveo je do širenja aspekata feničke kulture, kao što su pismo, umjetnost, religijske prakse, nove tehnologije itd. Kroz rad je pokazano kako su Feničani stoljećima boravili po cijelom Mediteranu i širili svoju kulturu, no ta kultura nije bila toliko utjecajna kao što je bila grčka u njihovoj kolonizaciji. Neke kulture su upoznali s alfabetskim pismom, u nekim regijama feničko pismo postalo je dominantno, dok su u drugim regijama vidljivi aspekti istočnjačke kulture i pojave hibridnih kultura, no za to neki autori tvrde da nije zahvatilo sve razine društva. Fenička je kolonizacija na novim područjima osim širenja novih utjecaja i tehnologija, ubrzala neke društvene procese, kao što je društvena stratifikacija na Pirinejskom poluotoku. Iako Feničani jesu utjecali na druge kulture, moje je mišljenje je da nisu ostavili pretjerano velik kulturni utjecaj u novim regijama, ponajprije zbog toga što im to nije bio primarni cilj. Nije im bio cilj pokoravati i nametati svoja uvjerenja i kulturu, nego su na novim područjima bili zainteresirani primarno za profit te su se u skladu s tim i ponašali. Kolonizirali su nove regije jer je to omogućavalo profit pri trgovanju, a surađivali su s domorodcima jer im je to olakšavalo pristup resursima i trgovini na tom području.

7. Literatura i izvori

1. Aubet, Maria Eugenia. *The Phoenicians and the West, Politics, Colonies and Trade*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
2. Bierling, Marilyn R., ur. *The Phoenicians in Spain*. Winona Lake: Eisenbrauns, 2002.
3. Brajković, Vladislav, ur. *Pomorska enciklopedija*, sv. 2. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1975.
4. Crawley Quinn, Josephine. *In Search of the Phoenicians*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
5. Crawley Quinn, Josephine i Vella, Nicholas C., ur. *The Punic Mediterranean, Identities and Identification from Phoenician Settlement to Roman Rule*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
6. Elayi, Josette. *The History of Phoenicia*. Atlanta: Lockwood Press, 2018.
7. Gleba, Margarita; Marín-Aguilera, Beatriz; Dimova, Bela, ur. *Making Cities - Economies of Production and Urbanization in Mediterranean Europe, 1000–500 BC*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2021.
8. Goldstein, Ivo, ur. *Povijest 1 – Prapovijest i prve civilizacije*. Zagreb: Europapress holding, 2007.
9. Heing, Bridey. *Phoenician Trade Routes*. New York: Cavendish Square, 2018.
10. Heršak, Emil. *Drevne seobe: prapovijest i stari vijek*. Zagreb: Školska knjiga, Zagreb 2005.
11. Jigoulov, Vadim S. *The Phoenicians: Lost Civilizations*. London: Reaktion Books, 2021.
12. Knapp, Arthur B. i Van Dommelen, Peter, ur. *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean*. New York: Cambridge University Press, 2014.
13. Sader, Hélène. *The History and Archaeology of Phoenicia*. Atlanta: SBL Press, 2019.
14. Woolmer, Mark. *A Short History of the Phoenicians*. London; New York: I.B.Tauris, 2017.